

Platsens betydelse

Om öppna landskap, kulturhistoriska parker och miljöengagemang

ULF STAHRÉ är fil.dr och forskare vid etnologiska institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskningsinriktning är urbana sociala rörelser, stadsbyggande och stadshistoria. Han har nyligen avslutat forskningsprojektet "Den gröna staden" som behandlar nutida stadsbyggande, miljökonflikter och stadsmiljörelser i Stockholm. Avhandlingen *Den alternativa staden. Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen (1999)* handlade om ett tidigare skede i Stockholms historia. Stahre har även publicerat verk om industri- och kulturhistoria.

det väckte visst uppseende när kristdemokraternas partiledare Alf Svensson vintern 2002 agerade för att stoppa nya vindkraftverk utanför Smygehamn på skånska sydkusten, platsen för hans sommarbostad. I insändare till tidningar i Trelleborg och Ystad protesterade han kraftigt mot det franska företaget Airicoles planer på att bygga ett tjugotal vindkraftverk ett stycke till havs inom synhåll från kusten. Detta uppmärksammades snabbt som en massmedialt gångbar händelse och ledde till intervjuer i de stora svenska dagstidningarna och i riksradien. Alf Svensson fick gång på gång förklara varför han agerade mot vindkraften vid Smygehamn när kristdemokraterna annars var positiva till den. En artikel i *Dagens Nyheter* den 20 februari hade den talande rubriken "Inte utanför min stuga". Alf Svensson uttalade sig här på följande sätt: "För mig har det alltid varit viktigt att gå ned till havet och där se himmel och hav mötas". Han fortsatte: "I princip är jag för vindkraft, men man kan inte köra över människor och placera vindkraften var som helst. Man måste komma överens med lokalbefolkningen om var den skall byggas och jag tycker inte det är rimligt att bygga där så många har sitt sommarboende." I *Expressen* dagen efter framförde han samma invändningar och påpekade samtidigt kritiskt att vindkraften var oerhört subventionerad och därmed en mycket lönsam marknad.

Alf Svensson har inte varit ensam om att reagera på den planerade utbyggnaden av vindkraftverken. I dagspressen finns många exempel på hur människor längs landets kuster kraftigt reagerat på den stora utbyggnad av vindkraften till havs som uppenbarligen snart skall ske och som kom-

mer att förändra landskapsbilden väsentligt. I en insändare i *Dagens Nyheter* den 5 mars samma år skriver Lotta Nilsson i Laholm så här:

... Nu kan vi bara åse skövlingen av våra kuster, slätter och fjäll med förtvivlan. För rätten att överklaga och försvara våra levnadsmiljöer kommer att inskränkas om Energimyndigheten tillsammans med vindkraftsbolagen får som de vill. Svenska naturskyddsföreningen har i elfte timmen nyktrat till och tycker att det kanske inte är så lämpligt att placera vindkraftverken i våra naturreservat men är annars ivrig försvarare av vindkraften ...

Den tillspetsade rubriken "Inte utanför min stuga" i *Dagens Nyheter*s artikel om Alf Svenssons protester syftade – medvetet eller omedvetet – på det inte okända "Nimby-syndromet". Detta skall utläsas som "Not in my backyard" och är ett vedertaget begrepp i särskilt statsvetenskaplig terminologi. Nimby-begreppet har genom sin ordalydelse en negativ klang och leder tankarna mot egoism och avståndstagande från utveckling, förändring och det främmande. Så är det naturligtvis inte alls alltid. Det är emellertid ett fundamentalt drag hos människan att värna sitt revir och att reagera på intrång i de invanda närmiljöerna.

Det finns två intressanta och speciella inslag hos protesterna mot utbyggnaden för vindkraften som skiljer dem från andra miljöprotester. För det första blir den närmiljö man värnar ytterst vidsträckt genom att det är fråga om ett visuellt intrång. Bullerstörningarna sträcker sig normalt inte alls lika långt. För det andra kommer här önskemål om en god miljövänlig energi och kärnkraftsavveckling i konflikt med önskemål om en god fysisk miljö. En annan miljöinvändning mot den miljövänliga vindenergin härrör från det faktum att havsbaserade vindkraftverk kan

innebära olägenheter för fisk- och fågellivet. Ett av vindkraftens stora problem är att miljöintressen ofta ställs mot andra miljöintressen.

Vem har väl inte gått längs en strand och sett ut över vattnet? Vem har väl inte blickat ut mot en horisont och tänkt på främmande stränder långt bortom synfältet? För den som bor vid kusterna blir himmel och hav väsentliga inslag i landskapet och de dagliga tankarna. Jag minns själv hur viktiga utblickarna mot havet var under min uppväxts somrar i Halland. Från badstranden iakttog vi den ständiga avlägsna båttrafiken längs horisonten där farleden längs västkusten drog fram. Ingen skärgård skymde den vidsträckta sikten. Från hamnen spanade vi på kvällarna ut mot havet och väntade in fiskebåtarna med dagens fångst. De enstaka stormarna innebar ett annat skådespel där vindar och vattenkaskader gav dramatik och fysiska upplevelser av stormens krafter. Solnedgångarna i havet var också något man gärna betraktade. De var markeringar av dagens slut, förebud om morgondagens väder och inte sällan starka färgupplevelser.

Storslägheten i mötet mellan himmel och hav och de tankar och känslor som detta väcker kan otvivelaktigt betyda mycket för den som vistas vid havet. Kanske särskilt mycket för en religiöst präglad människa som Alf Svensson. Att vissa av de öppna kustlandskapen har stora värden står utom tvivel liksom att de är värda att skyddas. Det är naturligt och förståeligt att Alf Svensson och andra med honom reagerat som de gjort, låt vara att partiledaren med visst fog kunnat anklagas för dubbelmoral.

Naturens ursprungliga landskap är särskilt viktiga i dag. Naturen men också det traditionella kulturlandskapet har stor be-

tydelse i nutidens föränderliga, teknifierade och sönderstressade samhälle som antiteser och påminnelser om en annan värld och ett annat sätt att leva. Sådana landskap utgör källor för vila och återhämtning. De kan ha en viktig roll som tillflykter från en alltför hård och besvärlig tillvaro.

Ulf Lundells exempellösa framgång för tjugo år sedan med *Öppna landskap* kan kanske delvis ses i ett sådant perspektiv. Öppna landskap understryker det orörda vida kustlandskapets värden och möjligheter till avkoppling och positiva sinnesintryck. Inte bara musiken utan även textens naturpoesi talar uppenbarligen starkt till många. Den välkända inledande strofen lyder så här:

Jag trivs bäst i öppna landskap
nära havet vill jag bo
några månader om året
så att själen kan få ro.
Jag trivs bäst i öppna landskap
där vindarna får fart .
Där lärkorna står högt i skyn
och sjunger underbart.

HAGAPARKEN OCH BRUNNSVIKEN

Smygehamn är en plats vid havet med de speciella förutsättningar detta ger. Efter att ha belyst Alf Svenssons agerande för att bevara kustlandskapet vid Smygehamn skall jag nu visa fram och diskutera några andra människors känslor och engagemang för en helt annan och mycket anorlunda miljö nämligen Hagaparken och Brunnsvikensområdet alldeles norr om Stockholms innerstad. Utgångspunkten för min redovisning är resultaten från det nyligen avslutade forskningsprojektet *Den gröna staden*, som behandlar nutida miljökonflikter i Stockholm kring främst Den-

nispaketets trafikleder (Stahre 2002).¹ Jag kommer sedan att mot bakgrund av olika teorier på ett mera generellt plan diskutera förhållandet mellan människa och miljö. Jag vill då försöka beskriva och förklara vad fysisk miljö och invanda platser kan betyda för enskilda människor och hur detta driver fram miljöengagemang.

Området kring Brunnsviken präglas i stor utsträckning fortfarande av 1700-talet och av Gustav III:s personliga intresse och insatser. Särskilt gäller detta Hagaparken med dess byggnader och engelska park men också andra platser kring sjön som Bellevue, Tivoli, Frescati och Albano påminner om den tiden. Norr om Brunnsviken ligger Ulriksdals slott och park från 1600-talet och öster om viken Bergianska trädgården – Stockholms botaniska trädgård – samt en del andra äldre vetenskapliga anläggningar från tiden kring förra sekelskiftet. Stallmästargården söder om Brunnsviken har anor från 1600-talet. Detta är de viktigaste kulturhistoriska minnena i området. De vackra park- och landskapsmiljöerna kompletterar bilden av Brunnsvikensområdet som något helt enastående i Sverige. Genom en särskild lagändring den 1 januari 1995 blev området en del av den nya nationalstadsparken, som även omfattar norra och södra Djurgården.

1988 bildades föreningen Haga-Brunnsvikens vänner i syfte att motverka den förslumning man ansåg pågick i området. Föreningen skulle enligt stadgarna verka för att områdets kultur- och landskapsmiljöer bevarades och restaurerades men den skulle också bidra till att skapa ett levande kulturliv kring Brunnsviken. Haga-Brunnsvikens vänner kom också att mycket aktivt arbeta för sina målsättningar bl.a. genom att motarbeta de stora exploateringsprojekt som då ho-

tade Brunnsvikenområdet. Händelseutvecklingen ledde slutligen fram till bildandet av nationalstadsparken. Därefter har föreningen mycket aktivt verkat för att skyddsreglerna för nationalstadsparken tillämpas så strikt som möjligt. Samtidigt har Haga-Brunnsvikens vänner också bedrivit en livaktig programverksamhet genom olika interna arrangemang och även haft utåtriktad verksamhet som de årliga Hagadagarna i juni.

Det aktiva arbetet i föreningen har i huvudsak utförts av den relativt stora styrelsens omkring tio-femton medlemmar, de flesta akademiker med yrken som tydligt återspeglar områdets kulturhistoriska värden – arkitekter, konstvetare, landskapsarkitekter m.m. Antalet föreningsmedlemmar var under slutet av nittioalet så pass stort som åttahundra-ettusen. Flertalet av dessa var bosatta i angränsande stadsdelar i Solna och Stockholm, främst Vasastan. Detta leder till den intressanta frågan om föreningen skall ses som en Nimby-organisation dvs. grannskapsorganisation. Att kalla den så är emellertid inte helt rättvist eftersom många engagerat sig i föreningen främst i syfte att värna de kulturhistoriska riksintressena. Detta har också i betydande utsträckning satt sin prägel på föreningens verksamhet. Mycket av engagemanget i Haga-Brunnsvikens vänner har byggt på att medlemmarna haft ett personligt förhållande till området, som gjort att man velat värna och vidmakthålla dess värden. För många i föreningen har parkområdena kring Brunnsviken även haft stor betydelse som grönområde för fritidsvistelse och rekreation.

I intervjuer med ett antal styrelsemedlemmar i Haga-Brunnsvikens vänner har bl.a. deras personliga förhållande till området undersökts och diskuterats.² Bland

intervjuerna är i detta sammanhang särskilt fyra kvinnors berättelser intressanta. I dessa återspeglas mycket tydligt några olika sätt att förhålla sig till naturen och kulturen i området. Kvinnorna hade först i vuxen ålder fått ett nära förhållande till Haga-Brunnsvikenområdet. Tidigare hade de bott på relativt stort avstånd, men var numera alla bosatta i närbelägna stadsdelar. En av kvinnorna beskrev sina upplevelser och sitt utnyttjande av parken så här:

Eftersom jag inte har någon sol där jag bor så är det dit jag åker och har mina lediga lördagar och söndagar. När jag är i stan på sommaren så är det också dit jag åker. Och så är det promenaderna och så är det cykling. Och så går jag och stjälar vitsippor där också på våarna. Man får egentligen inte plocka någonting. Jag har svårt att se varför man inte ska få det, just vitsippor växer ju som ogräs. Jag tycker parken är vansinnigt vacker. Jag kan ju åka dit och läsa helt enkelt, jag lägger mig på gräsmattan och läser eller mediterar på sätt och vis. Jag känner mig som en del av parken. Och att *den är min*, definitivt att den är min. Jag åker inte särskilt långt, jag åker mest till området runt Vasaslätten. Där är fint, jättefint. Det är väldigt mycket folk där under sommaren. Jag tycker om att ligga där i ett hav av glada människor, barn som leker och hundar. Det passar mig faktiskt riktigt bra. Förr i tiden när min dotter var liten så brukade vi cykla upp in i skogen, där ungefär finns en stig som går rakt upp i skogen och som slutar en bit till vänster om Koppartälten. Där är mycket mystiskt. Där är lite väl mystiskt ibland men väldigt fint. Där fanns ett träd som växte mycket egendomligt. En av stammarna på trädet, det var en tvåstammig björk, en av dem växte så att man var tvungen att stötta upp den. Den växte ungefär som på en av Salvador Dalis måningar: Wilhelm Tells gåta. Det trädet var vi mycket förtjusta i. Hon klättrade i det och hade sig medan jag läste.

En annan intervjuad kvinna hade ett liknande förhållande till Hagaparken. Efter att tidigare ha bott i en förortsvilla hade

familjen flyttat in till norra Vasastan nära Hagaparken. Parken blev då som hon sade *en del av vårt hem*. När barnen var små gick de till södra delen av parken med de öppna fälten för att leka, men sällan längre. Senare hade hon upptäckt Gustav III:s paviljong som en bra plats för läsning och rekreation:

Jag cyklar bort till Gustav III:s paviljong. Jag har lagt mig och läst där nedanför, det tycker jag är bra. Där på trapporna mot vattnet är det också ganska bra klimat att sitta och läsa. Folk går naturligt nere på vägen. Det är bara någon enstaka som kommer intill huset. Det är en ganska bra sittplats.

En tredje intervjuad kvinna var i likhet med de båda andra bosatt i Stockholms innerstad inte så långt från Hagaparken. Numera var hon pensionär och fyllde ofta ut sin lediga tid med cykelturer kring Brunnsviken för att uppleva och komma nära området. Hon berättade med inlevelse om en stor naturupplevelse som Hagaparken nyligen skänkt henne och som lindrat hennes bekymmer för den sjukdom hon fått:

Själv hade jag en riktig aha-upplevelse den 23 november. Jag hade just varit uppe på Karolinska sjukhuset med allt bekymret då. Och så tänkte jag, nej jag måste gå ned i parken lite grann och titta. Det var precis den där dagen när det var rimfrost och snö. Det var otroligt med all nyfallen snö. Jag gick visst i flera timmar. Det var så vackert. Det var helt orört allting i hela parken och tjockt med rimfrost. Det var så vackert och jag mötte folk och vi var mycket tagna allihop. Det var en flicka som kom med sin hund, hon brukar gå där jämt nere vid vattnet. Det var så fantastiskt. Det hade börjat bli lite is men inte helt. Det sitter kvar på näthinan som något otroligt. Jag hade tyvärr ingen kamera, inte vet jag om jag hade lyckats fånga det heller. Och alla människor som möttes: åhh så vackert. Jag gick hela vägen bortåt och förbi Koppartälten, lite olika vägar. Nej det var väl-

digt vackert, det var tjugigt. Jag hade tänkt åka med bussen från Haga norra, men jag kunde inte gå ifrån det här vackra. Den här gången var det så vackert så jag var tvungen att gå tillbaka samma väg.

De tre kvinnorna beskrev sina upplevelser av parken som en plats för både rekreation och naturupplevelser. Men det som gjorde deras intryck av Hagaparken så starka var parkens sammansmältning av planerad park med mera ursprunglig natur och kulturhistorisk bebyggelse. Hagaparken hade anlagts under senare delen av 1700-talet av Gustav III och hans arkitekt Fredrik Magnus Piper som den troligen första engelska parken i Sverige. Den engelska parkens princip var att skapa parker som inte var konstlade utan som tog vara på och förädlade naturens egna förutsättningar. I den engelska parken fanns ett uttalat syfte att förena park, natur och kultur.

De intervjuades berättelser visar på hur väl 1700-talets skapelse fungerar än in dag. I berättelserna framträder flera av parkens mest betydande och genomtänkta element som viktiga platser för vistelser, upplevelser, tankar och drömmar. Här märks Vasaslätten i södra delen av parken med sina gräsytor och väldiga lindar med Brunnsviken strax intill och trädgårdsservering i grönskan. Vidare Gustav III:s paviljong invid Brunnsvikens strand med utblickar över vattnet och pelousens storslagna grässluttning. Och högst upp ovanför pelousen de magiska Koppartälten, en plats för evenemang och tillställningar. Dessa platser och byggnader ger fortfarande starka intryck av 1700-talets tid och kultur. Mot en bakgrund av denna särpräglade sjuttonhundratalskuliss formas i dag i Hagaparken ett urbant storstadsliv som har sin egen speciella karaktär, som de tre kvinnornas berättelser ger någon antydning om. Detta storstadsliv i parkmiljöerna

har rötter både i det förflutna och i nuet.

Den fjärde av de intervjuade kvinnorna hade ett något annorlunda förhållande till Brunnsvikenområdet. Det hade formats av hennes stora intresse för 1700-talets kultur och historia och fått henne att engagera sig mycket aktivt i skyddet av detta sekels minnen, dels genom föreningen Haga-Brunnsvikens vänner, dels genom helt egna initiativ. Som inflyttad från södra delen av landet fick hon sin första kontakt med området som universitetsstuderande och boende i studentområdet Lappkärrsberget öster om Brunnsviken. Senare flyttade hon till stadsdelen Bergshamra norr om sjön. När hon kom dit visste hon inte mycket om detta område:

Själv känner jag nog att den drivkraft jag har haft är min kärlek till svenskt 1700-tal. Det är faktiskt grunden i det hela. Jag bor i södra Bergshamra. När jag flyttade dit var det alldeles nybyggt och då hade jag utanför köksfönstret en gata som hette Tivolivägen. Det sade mig ingenting när jag flyttade dit. I mina associationer blev det naturligtvis ett vanligt tivoli med ett stort frågetecken, för var någonstans hade det funnits ett tivoli här? Men sedan var det en granne som frågade om jag hade varit borta vid Kraus grav på Tivoliudden och det hade jag inte.³ Brunnsviken har jag alltid känt till och Hagaparken. Men de stora sammanhangen fick jag först upp ögonen för i och med att jag gick med i Haga-Brunnsvikens vänner. Varför jag är så intresserad av 1700-talet? Jag har ett ganska tidigt minne av Mozart. Jag kan ha varit en tretton år när jag gick och köpte en egen LP-skiva med hans 39:e och 40:e symfoni. Ganska tidigt så har jag varit väldigt förtjust i just den musiken från det århundradet. Det växer ju också med åren. Ju äldre man blir desto mer ser man vad som är vackert. Och mer och mer så läggs ju det där pusslet, ett visst århundrade som tilltalar en, både musikaliskt och arkitektoniskt, hur möbler ser ut och så där. Och jag har mitt hjärta där. Jag tycker om 1700-talets estetik och litteraturen förstås, innan det blev så romantiskt så det slog över i det okontrollerade känslomässiga. Jag älskar Joseph Martin Kraus musik. Jag

tycker den är enstående på många sätt. Och hela hans livsöde. Han kallades ju Sveriges Mozart även under sin levnad. Han kom till Sverige väldigt ung på vinst och förlust. Jag bor mitt i smeten, inom citationstecken.

PLATSENS BETYDELSE

Haga-Brunnsvikens vänner agerade för att bevara och värna området kring Brunnsviken. Såsom illustrerats i intervjuerna hade de aktiva medlemmarna i föreningen var och en sitt eget speciella förhållande till området. Berättelserna visar ett nära och känslomässigt förhållande till området i dess egenskap av väl fungerande park men också i dess egenskap av ett område med rik kulturhistoria. Med den term som ofta används speciellt i kulturgeografiska sammanhang kan Brunnsvikenområdet ses som en *plats* eller kanske mera korrekt som en sammansättning av en rad geografiskt åtskilda platser som Hagaparken, Bellevue, Ulriksdal, Tivoli, Bergianska trädgården m.fl.. Begreppet *plats* kan definieras som ett avgränsat geografiskt rum som innefattar ett mönster av sociala aktiviteter och där människorna uppfattar området som en plats.⁴ Till en plats knyts inte bara beskrivningar utan också berättelser och betydelser. En plats har en historia, ett förflutet och en framtid, som binder samman människor med beröring till platsen.

Platsens betydelse för människor har diskuterats av den kanadensiske kulturgeografen Edward Relph i hans grundläggande verk *Place and Placelessness* (1976). Relph menar att alla platser upplevs individuellt. Barndomens platser konstituerar vitala referensramar för många människor. De kan väcka minnen om tidigare händelser i livet. Platser kan också vara källor till någon "peak experience", en stark upple-

*Exploateringshoten mot Brunnsvikensområdet 1992 enligt Haga-Brunnsvikens vänner.
Hagabladet nr 1-2 1992.*

velse av ren individualitet och identitet i samband med platsen (Relph 1976:37). Platser kan upplevas som unika och privata eftersom upplevelserna av dem är så utpräglat privata.

Relph menar vidare att hemmet är grunden för vår identitet. Även om vi i dag inte är varse de djupa psykologiska band vi har till de platser där vi bor är dessa band inte mindre viktiga för det. Djupa band med platser är en nödvändighet i lika hög grad som djupa band med människor (Relph 1976:39ff). Den som inte har en

plats att identifiera sig med är i själva verket ganska hemlös menar Relph. Så långt Relph. Kanske är det också så nutidens människor i allt större utsträckning saknar djupa band till den plats där man bor. I den meningen kan de alltså ses som hemlösa. Men inte sällan har människor djupa band till någon helt annan plats; kanske till en hemort i ett annat land eller i en annan del av landet eller kanske till en fritidsbostad. Kanske utvecklar man också band till en helt ny plats.

Abstrakt kännedom om en plats kan

förvärvas på kort tid. De visuella kvaliteterna kan till och med uppfattas mycket snabbt. Men i övrigt kan det ta lång tid att få ingående kännedom om och starka band till en plats. Den kinesisk-amerikanske kulturgeografen Yi-Fu Tuan beskriver i sin bok *Space and Place* hur en plats också bär med sig en svårgripbar känsla – "the feel of a place" (Tuan 1977: 183f). Denna består av erfarenheter, ofta flyktiga och odramatiska, som upprepas dagligen under år. De utgör en unik blandning av synintryck, ljud och lukter, en unik harmoni av naturliga och artificiella rytmer som soluppgång och solnedgång samt arbete och lek. Kontakten med en plats känsla sker på ett undermedvetet plan och tar därmed lång tid. Med tiden blir vi vana vid platsen vilket betyder att vi tar mer och mer av den för given. En plats blir med tiden som ett nytt hus, som med tiden kräver allt mindre uppmärksamhet och till slut blir ett naturligt inslag i livet. Tuans resonemang kan förtydligas på så sätt att en plats känsla har både en generell och en subjektiv/individuell dimension. Hur man upplever "the feel of a place" beror i hög grad på individens förutsättningar.

Men det är inte alltid vi utvecklar samhörighet med en plats. Tuan menar att det ibland kan vara så att många år på en plats endast lämnar få märkbara spår i minnet. Men också motsatsen kan inträffa. Ett ögonblicks intryck av en plats kan väcka starka känsloupplevelser genom det undermedvetnas inverkan och förändra livet totalt. Tuan skriver:

Den första glimten av öknen genom ett bergspass eller den första kontakten med skog och vildmark kan framkalla inte bara glädje utan också, helt oförklarligt, en känsla av igenkännande som om det vore en ofördärvad och ursprunglig värld man alltid känt. En kort men

intensiv erfarenhet är kapabel att utplåna det förflutna så vi blir redo att överge hemmet för det förlovade landet (a.a.184).

Ett barn tillägnar sig andra band till sin omvärld än vuxna. Tio år i ett barns liv är inte detsamma som tio år i vuxen ålder. För den vuxne rusar tiden förbi medan det lilla barnet tycker sig förbli i samma späda ålder för alltid. Tuan framhåller att barnet upplever omvärlden mera med sinnena än den vuxne. Därför har barn ett annat förhållningssätt till sin omgivning än vuxna. På liknande sätt har också infödda en annan upplevelse av sitt land än invandrare menar Tuan. Han exemplifierar detta med ett citat av den västindiske författaren och nobelpristagaren V. S. Naipaul bosatt i Storbritannien (a.a.185):

You know, you are born in a place and you grow up there. You get to know the trees and plants. You will never know any other trees and plants like that. You grow up watching a guava tree, say. You know that brownish-green bark peeling like old paint. You try to climb that tree. You know after you climb it a few times the bark gets smooth-smooth and so slippery you can't get a grip on it. You get that ticklish feeling in your foot. Nobody has to teach you what the guava is. You go away. You ask, "What is that tree?" Somebody will tell you, "An elm". You see another tree. Somebody will tell you, "That's an oak". Good; you know them. But it isn't the same (Naipaul 1967:204f).

Barndomens platser är något man alltid bär med sig. Kanske innebär barndomens präglighet att de platser man senare utvecklar band till på något sätt har beröring med minnena från barndomens landskap.

Det är ett viktigt mänskligt behov att vara knuten till platser och att ha djupa band med dem. Varje människa har behov av rötter. Att ha sina rötter i en plats är, som Edward Relph formulerar det, att ha en fast punkt varifrån man kan se ut över

världen. Det finns hos människor ofta ett verkligt ansvar, en respekt och ett engagemang för sådana platser. Detta engagemang medför en strävan att låta platser vara som de är, att ta hand om dem utan att underordna dem den mänskliga viljan samt att verka för att de inte förändras eller exploateras (Relph 1976:37ff). Ett sådant engagemang och ansvar för en plats innebär vad filosofen Martin Heidegger definierat som *omsorg* (tyska *Sorge*). Den sorglösa och obekymrade människan är inte fri. Omsorg gör enligt Heidegger människans existens meningsfull. Att vara i världen i en verklig existentiell form är att vara bekymrad. I motsats till Cartesius menar Heidegger att den fundamentala mänskliga ekvationen är: Jag bryr mig om, alltså är jag (jfr Steiner 1994:110f).

Kanske blir banden med platser allt viktigare i dagens snabba samhällsomvandling. Andrew Light och Jonathan Smith hävdar i sitt verk *Philosophies of Place* (1998) att platsen är ett säkert "ankare" för att stabilisera personliga identiteter i tider när sociala roller kollapsar. När man förlorat en klar uppfattning om vem man är, är det betryggande att veta precis *var* man är (a.a. 3). På ett liknande sätt menar Richard Sennett att den nya ekonomiska världsordningen leder till att det skapas osäkerhet och bristande självförtroende hos människorna samtidigt som det sker en erosion av de institutioner som skall fungera som skydd mot marknaden. Sennett menar att man då söker kompensation hos de platser man lever i. De blir "tillflyktsorter mot en fientlig omvärld" (Sennett 1995:13).

Utvecklingen i dagens samhälle leder till en upplösning av de traditionella platserna och uppkomsten av en ny slags stads- och landskapsrum som helt saknar platsernas innebörd – *ickeplatser*. Begreppet

icke-plats har myntats av den franske antropologen Marc Augé (1995). Enligt Augé saknar sådana platser historia, identitet och relationer mellan människor. "Supermoderniteten" frambringar ickeplatserna – transitplatser och platser där man vistas tillfälligt: motorvägar, flygplatser, hotell, semesteranläggningar, stormarknader, affärscentra m.m. Inom ickeplatserna finns inget organiskt socialt liv. Någon verklig hemkänsla eller personligt inpräntat tagande av rummet kan inte utvecklas. Icke-platsernas sociala liv inskränks till solitär individualitet, till det flyktiga, tillfälliga och kortvariga.⁵

Som Augé visat expanderar ickeplatserna i dag oavbrutet. Ickeplatserna sätter sin prägel på våra liv och vi tillbringar alltmer tid där vilket skapar en ny slags ensamhet och rotlöshet. I dagens snabbt föränderliga samhälle, där ickeplatserna är ett av de mest påfallande uttrycken för den nya "supermoderniteten", föds en kompensatorisk längtan efter ickeplatsens motpol: den genuina platsen. Man kan om man så vill kalla denna antingen "ankare" eller "tillflyktsort". Den genuina platsen fyller i vart fall utan tvivel ett ökat behov i dagens samhälle. Kanske är detta en av förklaringarna till det ökade intresset att värna om närmiljöerna som kunnat iakttas under de senaste decennierna.

KÄNSLAN FÖR PLATSEN

Haga-Brunnsvikens vänners verksamhet är ett exempel bland många andra på engagemang för närmiljöerna, låt vara att det område man värnar om är så annorlunda och så speciellt. Områdets riksintresse för kulturminnesvården har också medfört att även många som inte direkt bor i närområdet engagerat sig i förening-

ens strävan att bevara och vidareutveckla Brunnsvikens och Hagas speciella karaktär.

Kulturmiljöers speciella betydelse för många människor har belysts av poeten och nobelpristagaren Seamus Heaney. I essän "Känslan för platsen", som ingår i essäsamlingen *Dit man hör*, skriver Heaney om irländska poeters förhållningssätt till platser i ett historiskt perspektiv. Heaney menar att det finns två sätt på vilka man kan lära känna och älska en plats. Det ena sättet är det "upplevda, illitterata och omedvetna" medan det andra är det "lärd, litterat och medvetna" (Heaney 1996:88). Heaney exemplifierar det första sättet med turisten som reser till Donegal, Connemara eller Kerry på västra Irland och ser trakten med estetisk blick, iakttar det pittoreska och gläder sig åt att det är oförstört. Men den som saknar kännedom om platsen, traditionen och kulturen får endast en visuell njutning. Som kontrast nämner Heaney andra irländska platser som för den initierade väcker andra reaktioner än de visuella, platser som är "besjälade av andan hos en poet och hans poesi". Fantasin öppnas för de impulser som ges av platsens namn, känslan för den förhöjs och känslan befästs av att vara invånare inte bara i ett geografiskt land utan också i ett sinnets land. Sammanvigningen, som Heaney formulerar det, mellan det *geografiska landet* och *landet i vårt sinne* konstituerar *känslan för platsen* i dess rikast tänkbara uppenbarelseformer (a.a. 89f).

Brunnsvikenområdet, med alla dess parker, byggnader slott och minnemärken, är utan tvekan en plats där Heaneys resonemang är tillämpligt. För att tala med Heaney är här sinnets landskap inte så mycket präglad av poesi utan i stället av de historiska påminnelserna, som överallt kring Brunnsviken skänker en så speciell

och unik dimension åt området. Bellevue, Stallmästargården, Gustav III:s paviljong, Koppartälten, Ulriksdal, Tivolihalvön med Kraus grav, Armfelts Villa Frescati, Kräftriket; namnen väcker minnen om en gången historia, om särpräglade människor, om musik och poesi. Det geografiska parklandskapet sammansmälter här med detta sinnets landskap till något helt unikt för Sverige.

Människors förhållande till platser har som tidigare visats sin grund i de specifika personliga erfarenheterna och leder därmed också till skilda förhållningssätt och attityder till platser. För många betyder kulturhistoria och kulturhistoriska miljöer inte särskilt mycket medan andra påverkas i hög grad. Som Heaney visar kan kulturmiljöer för många människor på ett väsentligt sätt fördjupa och lägga ytterligare dimensioner till en plats betydelse.

Begreppet *känslan för platsen*, som också Heaney använder sig av i sin text, sammanfattar på ett psykologiskt plan den sammansmältning av de olika betydelser och känslor en plats kan ge upphov till. Denna känsla för platsen formar människors förhållningssätt till den och bestämmer agerandet i de olika sammanhang som har att göra med platsen.

Hur känslan för en specifik plats som Haga-Brunnsviken kan ta sig uttryck framgår av de tidigare redovisade intervjuerna. De fyra citerade kvinnorna hade alla mycket starka känslomässiga band till området. Ett belysande omdöme fälldes av en av dem när hon sade: "jag känner mig som en del av parken och *att den är min*". En annan formulerade ett liknande svar något annorlunda och menade att Hagaparken blivit *en del av hennes hem*. För en tredje var parken en källa till naturupplevelser och skönhetsupplevelser inte minst i stunder av oro och bekymmer. För

den fjärde kvinnan var områdets kulturhistoria den stora källan till hennes engagemang.

Brunnsvikenområdet och kanske i synnerhet Hagaparken hade således otvivelaktigt stor betydelse för de intervjuade fyra kvinnorna. De var alla inflyttade till områdets närhet från andra stadsdelar eller från andra delar av landet. De hade alla efterhand fått starka och djupa band till parkerna vid Brunnsviken i den mening som Edward Relph beskriver. Området hade blivit en del av kvinnornas rötter i tillvaron, det hade blivit en *del av deras hem*. För att tala med Yi-Fu Tuan hade också otvivelaktigt deras täta och långvariga kontakter med Brunnsvikenområdet skapat en nära kontakt med områdets *känsla*. Slutligen hade föreningen av kulturlandskap och unik svensk kulturhistoria kring Brunnsviken uppenbarligen starkt bidragit till att de intervjuade kvinnornas *känsla för platsen* växt sig mycket stark.

De fyra kvinnorna hörde också till de mest aktivt verksamma i Haga-Brunnsvikens vänner fastän tre av dem var yrkesverksamma på heltid. Det fanns hos dem ett verkligt engagemang, ett ansvar och en respekt för området samt en stark strävan att verka för att bevara området som det var. Föra att tala med Heidegger bidrog denna deras *omsorg* utan tvivel till att skänka större mening åt tillvaron.

MILJÖENGAGEMANG

Så kan platsers betydelse i olika avseenden beskrivas och förklaras. Kustbyn Smygehamn i Skåne och Brunnsvikens slotts- och parkområden är mycket olika miljöer. Men båda är ändå exempel på platser till vilka människor fått starka band och kän-

lor och som man även kommit att känna stor omsorg om. När sådana platser hotas av exploatering, berörs och hotas också de känslomässiga bindningarna, vilket kan ge upphov till kraftiga reaktioner. Alf Svensson och de fyra citerade kvinnorna i Haga-Brunnsvikens vänner är bara några exempel på mycket vanliga reaktioner mot förändringar i invanda närmiljöer. När det gäller Haga-Brunnsvikens vänner finns dessutom andra väsentliga inslag i agerandet nämligen att man också velat försvara det nationella kulturarvet. För många av de aktiva har här de egna intressena förknipats med andra mera långtgående och övergripande bevarandeintressen. Så var det också för de fyra intervjuade kvinnorna.

Upprördheten och engagemanget när det gäller hotade miljöer leder således ofta till att man engagerar sig i ett försvar av platsen, antingen det nu sker genom enskilt agerande som Alf Svensson illustrerar eller i organiserad form som Haga-Brunnsvikens vänner är exempel på.

Varför engagerar sig då vissa kollektivt medan andra agerar på egen hand? I min nyligen genomförda undersökning av nittiotalets miljökonflikter kring Dennispaketet i Stockholm har jag bland annat framhållit att stadsmiljörörelsen på olika sätt influerades av några viktiga tendenser i nutidens samhälle nämligen fragmentarisering, individualisering och globalisering (Stahre 2001:14ff). Individualiseringen kom till uttryck bl.a. genom att individuellt agerande i olika former ofta förekom inom rörelsen. Ett sådant handlande på egen hand var betydligt vanligare i nittiotalets rörelse jämfört med sextio- och sjuttioitalens stadsmiljörörelse i Stockholm, som jag tidigare undersökt i min avhandling *Den alternativa staden* (Stahre 1999). Alf Svenssons agerande mot vind-

kraften är ännu ett nutida exempel på aktivt enskilt miljöengagemang.

Det helt dominerande miljöengagemanget sker i dag emellertid ändå genom organisationer och lösligare grupper dvs. i kollektiva former. Typisk för nittiotalets stadsmiljörörelse var att den präglades av fragmentariseringen hos dagens samhällsstrukturer i den meningen att den bestod av ett stort antal mycket olika grupper och organisationer alltifrån kulturbevarande organisationer som Haga-Brunnsvikens vänner till radikala anarkistiska ungdomsgrupper som Socialekologisk aktion. Detta innebar att de som ville engagera sig i kollektiv form hade goda möjligheter att finna en organisation som stämde med vars och ens intressen.

Hur man leds in i kollektivt miljöengagemang bestäms av de personliga preferenserna men också av ett antal samverkande faktorer i fältet mellan individer och organisationer. Socialpsykologen Bert Klander-mans ser anslutningen till en organisation som en process i fyra steg (Klander-mans 1997:208ff). Det första steget är att man börjar sympatisera med en viss organisations idéer och verksamhet. Nästa steg är att kontakter skapas mellan individ och organisation via vad som ofta kallas mobiliseringsstrukturerna som kan vara såväl formella som informella. De personliga nätverken är här ofta av vital betydelse. Det tredje steget är att man blir tillräckligt motiverad för att engagera sig i en viss organisation. De fördelar man upplever måste överväga nackdelar och personliga "kostnader". Samtidigt påverkas man i övervägandena av sina sociala nätverk. Det fjärde och slutliga steget för kollektivt engagemang är att komma över de sista barriärerna för anslutning dvs. att verkligen gå på möten, att verkligen betala medlemsavgiften osv.,

kort sagt att verkligen engagera sig. En genomgående iakttagelse är att de sociala nätverken helt uppenbart har en nyckelroll i anslutningsprocessen. Så kan Klander-mans resonemang mycket kort sammanfattas.

Frågan kvarstår emellertid om varför vissa människor engagerar sig i aktivt protesterande medan andra inte gör det. Den huvudsakliga förklaringen finns väl närmast i den enskilda personligheten. Hur de psykologiska mekanismerna fungerar är ett alltför komplicerat problem för att kunna utredas här. Mina tidigare undersökningar av sextio- och sjuttiotalets miljökonflikter i Stockholm ger dock möjlighet att dra vissa schematiska slutsatser. Jag fann genom intervjuerna ett flertal olika motiv för engagemang i de dåtida miljögrupperna – de s.k. byalagen (jfr Stahre 1999:212f). Här märktes önskan att värna stadsmiljön mot hotande stadsbyggnadsprojekt i olika former samt önskan att förbättra livsmiljön i stadsdelen, men också behov av social gemenskap, samhörighet och identitet var ett viktigt motiv. För en del tycktes emellertid engagemanget i sig vara viktigast, att helt och hållet leva sig in i och leva för en uppgift. En intressant iakttagelse, som kunde göras vid intervjuerna mer än tjugo år efter miljökonflikterna, var att flertalet av de intervjuade i huvudsak hade behållit sina värderingar. Många av dem var utan tvivel alltså mycket aktiva och engagerade personer, vilket också satte spår i deras tillvaro. Detta styrker förmodandet att mycket av aktivt engagemang bottnar i personligheten.

Varför människor engagerar sig och hur de gör det är svårbesvarade frågor. Under senare år har det ägnats mycket tid och utredningsarbete åt problemet med minskande medborgardeltagande i det demo-

kratiska systemet och i föreningsverksamheter. Man har inte sällan talat om en pågående kris i demokratin. De politiska partierna och traditionella folkrörelserna får allt färre medlemmar och allt lägre aktivitetsgrad. Men detta är långtifrån hela bilden. Det är inte så säkert att samhällsengagemanget är mindre i dag, men medborgarnas engagemang tar sig andra former än tidigare. Både kollektiv och enskild handling sker nu ofta genom informella och ickehierarkiska strukturer vid sidan av det parlamentariska och representativa demokratiska systemet. Engagemanget kan i dag snabbt väckas till liv men det kan också mycket snabbt klinga av. Ett tankvärt citat från demokratiutredningens slutbetänkande visar på något av problematiken:

Det tycks vara ett betydligt större intresse för handlingsinriktade verksamheter än att delta i möten och sammanträden, att nå politiska mål blir viktigare än att utveckla en demokratisk internstruktur och ett bland deltagarna demokratiskt hantverksskunnande" (*SOU 2000:1* s. 202).

I grunden handlar utomparlamentariska engagemang och rörelser om demokrati och inflytande på politiken. Den avsaknad av politiska alternativ inom det parlamentariska systemet, som nya idéer och strömningar kan ställas inför, visar på att det finns en otillräcklighet och en tröghet i detta system. Nya frågor och alternativa lösningar initieras inte sällan genom utanförstående rörelser och enskilda protester. Detta innebär med nödvändighet ofta problem, motsättningar och konflikter. Men samtidigt ger inte minst rörelserna dynamik och förändring åt samhället och åt det parlamentariska systemet. Medborgarna engageras och deltar i samhällsutvecklingen, politiker och beslutsfattare får

på ett mycket direkt sätt möta opinionen. På så sätt fördjupas och utvecklas demokratin och blir mer öppen. Rörelser och utomparlamentariskt engagemang behövs utan tvekan i nutidens demokratier som ett viktigt komplement till den parlamentariska demokratin.

NOTER

- ¹ Det treåriga forskningsprojektet *Den gröna staden* har finansierats av Vetenskapsrådet/HSFR och avslutades våren 2002. I projektet har nittioalets miljökonflikter i Stockholm studerats främst med utgångspunkt från miljörörelsen. I en slutsummering tas mera generella frågor upp om globalisering, biltrafik och rörelsernas betydelse för demokratin.
- ² Nio intervjuer med styrelsemedlemmar har genomförts. Av de fyra nämnda kvinnorna var tre yrkesverksamma akademiker (konstvetare, språkvetare resp. arkitekt) och den fjärde pensionerad karttekniker.
- ³ Kompositören Joseph Martin Kraus 1756–1792. Inflyttad från Tyskland blev han Gustav III:s hovkapellmästare. På Kraus gravsten vid Tivoli-halvöns strand kan man läsa "Här det jordiska av Kraus, det himmelska lefver i hans toner".
- ⁴ Begreppen plats och rum eller place och space har under senare år fått stor uppmärksamhet i kulturgeografisk och fenomenologiskt inspirerad forskning (se Crang 1998:100ff och Saltzman 2001:29f).
- ⁵ Augés teorier diskuteras av Crang (1998:114) och Bjur och Malmström (1996).

LITTERATUR

- Augé, Marc, 1995. *Non Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso.
- Bjur, Hans & Malmström, Bertil, 1996. Periferins gestalt. *Arkitektur* nr 8.
- Crang, Mike, 1998. *Cultural Geography*. London: Routledge.
- Heaney, Seamus, 1996. *Dit man hör. Litterära essäer*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hagabladet*. Medlemsblad för Föreningen Haga-Brunnsvikens vänner.

- Klandermans, Bert, 1997. *The Social Psychology of Protest*. Oxford: Blackwell.
- Light, Andrew & Smith, Jonathan M., 1998. *Philosophies of Place*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Naipaul V. S., 1967. *The Mimic Men*. London: André Deutsch.
- Relph, Edvard, 1976. *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Saltzman, Katarina, 2001. *Inget landskap är en ö: Dialektik och praktik i öländska landskap*. Lund: Nordic academic press. Diss.
- Sennett, 1995. "Something in the city. The spectre of uselessness and the search for a place in the world." I: *Times Literary Supplement*. 22 september.
- SOU 2000:1. En uthållig demokrati. Politik för folkstyre på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande.
- Stahre, Ulf, 1999. *Den alternativa staden. Stockholms stadsomvandling och byalagsrörelsen*. Stockholm: Stockholmia förlag. Diss.
- Stahre, Ulf, 2001. Rebuilding the City. Stockholm and Urban Social Movements. *Ethnologia Europaea*. Vol. 31 nr 2.
- Stahre, Ulf, 2002. *Den gröna staden. Stadsomvandling och stadsmiljörörelse i det nutida Stockholm*. Opublicerad forskningsrapport till vetenskapsrådet.
- Steiner, George, 1994. *Martin Heidegger. En introduktion*. Göteborg: Daidalos.
- Tuan, Yi-Fu, 1977. *Space and Place. The Perspective of Experience*. London: Edward Arnold.

SUMMARY

*The Importance of Place
On Open Landscapes, Historical Parks and
Environmental Commitment*

The starting points in this article are the cultural valuable area around lake Brunnsviken close to central Stockholm and an environmental group that tries to defend it against exploitation. In interviews members of the group describe and explain the various importances the former royal parks in the area have to them. The interviews are then analysed in relation to different theories on the concept of *place*. I state that the informants have developed very strong and deep ties to the Brunnsviken-area and that it has become a part of their homes. Especially the unique history of the area has contributed to their strong *feeling for the place*. They also have a pronounced *care* for it.

In the end of the article I put forward some explanations to how commitment to a place can lead to environmental activism. I here argue that one reason often is a lack of political alternatives within the local parliamentary system. Another important thing is the existence of committed persons.

*Villa Frescati vid Brunnsvikens östra strand uppförd av Gustaf Mauritz Armfelt 1792.
Anonym teckning. Hagabladet nr 3 1997.*